

способ выражения информации обеспечивает и большую свободу говорящего, поскольку данная категория не ограничена многими грамматическими рестрикциями, существующими, например, в сфере глагола.

Литература

1. Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2000. – 1536 с.
2. Виноградов, В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – 4-е изд. – М. : Рус. яз., 2001. – 720 с.
3. Евтюхин, В. Б. О наречии как части речи / В. Б. Евтюхин // От значения к форме, от формы к значению : сб. ст. в честь 80-летия А. В. Бондарко. – М., 2012. – С. 167–178.
4. Золотова, Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : МГУ, 2004. – 544 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Совет. энцикл., 1990. – 682 с.
6. Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX в.: глагол, наречие, предлоги и союзы в русском литературном языке XIX века / ред. В. В. Виноградов, Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1964. – 320 с.
7. Панков, Ф. И. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Ф. И. Панков ; Моск. гос. ун-т. – М., 2009. – 40 с.
8. Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / под ред. А. В. Бондарко [и др.]. – СПб. : Эдиториал УРСС, 2003. – 352 с.
9. Теория функциональной грамматики. Качественность. Компаративность / под ред. А. В. Бондарко [и др.]. – СПб. : Наука, 1996. – 264 с.

Святлана Мароз, Марына Рэзавуцкая

СРОДКІ ВЫРАЖЭННЯ ПАСЕСІЎНАСЦІ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ: СІНТАКСІЧНЫ ЎЗРОВЕНЬ

Катэгорыя пасесіўнасці, як полісістэмнае адзінства, уключае ў свой склад рознаўзроўневыя моўныя сродкі, з якіх, у сваю чаргу, фарміруюцца пасесіўныя моўныя канструкцыі, што выражаюць розныя адценні прыналежнасці і валодання – двух асноўных значэнняў названага паняцця.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове пасесіўнасць рэпрэзентавана сродкамі амаль кожнага моўнага ўзроўню – фанетыка-фаналагічнага, лексіка-семантычнага, марфема-марфалагічнага і сінтаксічнага. Так, напрыклад, фанетыка-фаналагічны ўзровень сучаснай беларускай літаратурнай мовы, хоць і не мае спецыяльных пасесіўных адзінак, аднак такая фанетычная з’ява, як інтанацыя (часта разам з парадкам слоў) служыць крытэрыем размежавання асобных атрыбутыўных і прэдыкатыўных канструкцый, у склад якіх уваходзяць прыметнікі ці займеннікі. Лексічны ўзровень ўключае адзінкі, семантычная структура якіх характарызуецца наяўнасцю агульных інтэгральных пасесіўных сем – ‘належаць’, ‘валодаць’, ‘мець’, ‘быць (з’яўляцца, становіцца) уладальнікам’, ‘быць (з’яўляцца, становіцца) уласнасцю’ і пад. Словаўтваральныя сродкамі выражэння пасесіўнасці ў сучаснай беларускай літаратурнай мове выступаюць суфіксы асабова-прыналежных, катэгарыяльна-прыналежных і

прыналежа-адносных прыметнікаў (-аў-, -еў-, -оў-, -ёў-, -ін-, -ын-; нулявы суфікс (з чаргаваннем *дз* : *дж*, *к* : *ч* у аснове); -ск-, -цк-, -оў-ск-, -эр-ск- і інш.); суфіксы асабовых назоўнікаў жаночага роду, што абазначаюць сваяцкую і сацыяльна-грамадскую прыналежнасць (-іх-, -ых-, -оўн-, -ёўн-, -ыц-, нулявы суфікс і інш.); асобныя канфіксы ў назоўніках і прыметніках, што абазначаюць негатыўную (адмоўную) пасесіўнасць. Марфема-марфалагічны ўзровень ў сучаснай беларускай літаратурнай мове рэпрэзентаваны пасесіўнымі формамі роднага і давальнага склонаў назоўнікаў і займеннікаў. Пасесіўны сэнс на гэтым узроўні абумоўлены не толькі формай слова, але і ўсёй пэўным спосабам сфарміраванай структурай пасесіўнай канструкцыі.

Агульнавядома, што сінтаксічны ўзровень (ярус) мовы не заўсёды выдзяляецца мовазнаўцамі. Адно вучоныя лічаць, што сінтаксіс вывучае семантыку і функцыянаванне часцін мовы, другія – логіку выказвання. Сапраўды, у сінтаксісе выкарыстоўваюцца лексемы і словаформы, суаднесеныя сінтаксічных канструкцый з лагічнымі формамі думкі. Аднак сінтаксіс валодае і сваім спецыфічным наборам адзнак, па якіх будуюцца вялікая колькасць словаспалучэнняў і выказванняў.

Сінтаксічны ўзровень мае такія адзінкі, як словазлучэнне і сказ, паміж якімі выяўляецца выразная сувязь: словазлучэнні выступаюць матэрыялам для будаўніцтва сказаў па пэўных мадэлях. Аднак падзел мадэлі сказа на словазлучэнні абсалютна поўнаасцю не супадае з сінтаксічнай будовай сказа, паколькі сказ падзяляецца не толькі на словазлучэнні, але і на члены сказа, і на сінтагмы.

Словазлучэнне як сінтаксічная адзінка кампануецца са словаформ, аб'яднаных пэўнай сінтаксічнай сувяззю і сінтаксічным значэннем. Так, напрыклад, словазлучэнне *твар у дзяўчыны* ўключае назоўнік назоўнага склона, які кіруе назоўнікам роднага склона з прыназоўнікам *у*, і выражае атрыбутыўна-аб'ектныя адносіны. Сказ як сінтаксічная адзінка складаецца са словазлучэнняў і словаспалучэнняў, аб'яднаных пэўнай мадэллю. Адрозненне мадэлі сказа ад мадэлі словазлучэння выяўляецца не толькі ў яе працягласці, а ў першую чаргу ў глыбіннасці (шматпавярховасці) пабудовы. Глыбінны характар мадэлі сказа праяўляецца і ў яго структуры, якая ўключае галоўныя і даданыя члены.

Назіранні над фактычным матэрыялам сведчаць, што да ўласна сінтаксічных сродкаў выражэння пасесіўнасці адносяцца: 1) атрыбутыўныя праназоўнікава-склонавыя канструкцыі з прыназоўнікамі *у*, *ад*, *да*, *для*, *без*; 2) прэдыкатыўныя прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі, сфарміраваныя дзеясловамі актыўнага ўздзеяння.

Словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлі “назоўнік + *у* + назоўнік (займеннік) роднага склона”, адначасова перадаюць два значэнні – значэнне аб'ектнасці, якое з'яўляецца асноўным, і значэнне прыналежнасці, як да-

датковае. Напрыклад: *У дзеда шчокі румянеюць, У дзеда вочы весялеюць* (Я. Колас); *Вочы ў абодвух чорненькія, як вугельчыкі* (К. Чорны); *Яна [Ганна] раптам заўважыла, што твар у Хадоські вельмі ўзрушаны, няшчасны...* (І. Мележ); *Слых напружаны ў Андрэя Андрэвіча* (М. Лынькоў); *У Янькі шырока акругліліся вочы* (У. Караткевіч). Такія канструкцыі ў большасці сваёй паддаюцца трансфармацыі ў словазлучэнні з прыналежнымі прыметнікамі і (або) ў беспрыназоўнікавыя словазлучэнні з залежным кампанентам у форме роднага склону: у дзеда шчокі – дзедавы шчокі, шчокі дзеда; вочы у абодвух – вочы абодвух, твар у Хадоські – Хадосьчын твар, твар Хадоські, слых у Андрэя Андрэвіча – слых Андрэя Андрэвіча, у Янькі вочы – Яньчыны вочы, вочы Янькі.

Словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлях “назоўнік + ад + назоўнік (займеннік) роднага склону” і “назоўнік + да + назоўнік (займеннік) роднага склону”, як і папярэднія, таксама перадаюць аб’ектна-пасесіўны сэнс: *Прыйшло пісьмо ад Турсевіча* (Я. Колас); *Пасыльны ад камандзіра палка, прынесшы такі загад, чакаў вынікаў* (В. Быкаў); *Пасля Падбярэцкі прынес ад Шуры дроў* (І. Пташнікаў); *Кожную няозелю Аляксандр II зазджаў у палац да вялікай княгіні Кацярыны Міхайлаўны* (“Польмя”).

Аналіз фактычнага матэрыялу выяўляе сэнсавую блізкасць да пасесіўных канструкцый словазлучэнняў, утвораных па мадэлі “назоўнік + для + назоўнік (займеннік) роднага склону”, дзе прыназоўнік ужываецца пры абзначэнні асобы, для якой ‘што-небудзь робіцца, прызначаецца’ ці ‘паказвае на прызначэнне прадмета ці асобы’: *Ідзе ўпроккі ўсё з халуны: Данілаў струмант і варитат Гаршкі і міскі, збан і ступа і чыгунок для параят* (Я. Колас); [Дубагрук:] – *Гэта страва для Волатаў* (У. Караткевіч); *Адна цётка зрабіла для казакаў сцяг* (Я. Брыль); *Паміж сенцамі і хлявом – спецыяльны лаз для кошкі* (“Польмя”). У пасесіўных словазлучэннях з прыназоўнікамі *у, ад, да, для* адзін з назоўнікаў (у форме роднага склону) вызначае суб’екта-пасэсара (уладальніка), а другі назоўнік абзначае пасэсум (аб’ект пасесіўнасці).

Словазлучэнні, сканструяваныя па мадэлі “назоўнік + без + назоўнік (займеннік) роднага склону”, перадаюць значэнне адмоўнай пасесіўнасці – адсутнасці чаго-небудзь у суб’екта-пасэсара: *А на самым версе курганка стаяў без шапкі Сцяпан Барута і гаварыў ...* (Я. Колас); *Рускі быў без ружжа* (І. Пташнікаў); *Бацька – без кепкі* (І. Пташнікаў); *Многія былі без зброі* (В. Быкаў). У гэтых словазлучэннях назоўнік у форме роднага склону абзначае адсутны ва ўладальніка аб’ект пасесіўнасці.

Пасесіўныя канструкцыі, сфарміраваныя дзеясловамі актыўнага ўздзеяння, характарызуюцца, па меркаванні даследчыкаў, “констатацыяй того, что в момент, когда разворачивается или произошло действие, между possessором и его принадлежностью имеется некая естественная связь” [1,

с. 5]. Напрыклад: ... *Клава... лагодна паглядзіла дэсантніка на рукаве* (В. Быкаў); – *Што ж гэта ты? – пытаўся бацька, беручы яе* [Ніну] *за падбародак* (Я. Брыль); *Ухапіла маці Васіля за локаць, замалілася* (І. Меlej); *Жаваранка крануў Кланю за плячо...* (І. Пташнікаў).

Сінтаксіс лічыцца самым складаным узроўнем мовы, паколькі акумуляе ў сабе адзінкі папярэдніх узроўняў. Такая сінтаксічная адзінка як словазлучэнне складаецца са слоў і іх форм, а сказ фарміруецца са словазлучэнняў, таму, на нашу думку, да няўласна сінтаксічных сродкаў выражэння пасесіўнасці можна аднесці таксама і словазлучэнні, у склад якіх уваходзяць прыналежаўны прыметнікі, прыналежаўныя займеннікі, назоўнікі роднага і давальнага склonaў, словазлучэнні з назоўнікамі *гаспадар*, *гаспадыня* і пад, а таксама сказы з дзеясловамі пасесіўнай семантыкі, словам, тыя сродкі, якія прадстаўляюць іншыя моўныя ўзроўні (лексіка-семантычны, словаўтваральны, марфема-марфалагічны): *Дзядзькава гаворка была мне як маслам на сэрцы* (“Польмя”); *Матчыны рукі заўсёды мяккія* (Прыказка); *У студзені 1705 г. узброеныя фарміраванні даказалі сваю баяздольнасць* (М. Ткачоў); *Ты прыгадай вяслу другую, сустрэчы нашыя з табой* (А. Куляшоў); *У такіх абставінах каларытныя, амаль легендарная постаць Усяслава не магла не прыцягнуць да сябе надзею ўсёй зямлі на вызваленне* (М. Ермаловіч); *Хілоныя вочы Крэбса пацяпелі* (У. Караткевіч); *Немец наставіў цяпер гістамет якраз у галаву Боганчыку* (І. Пташнікаў); *Наведваецца часам і сам гаспадар лесу – мядзведзь* (С. Грахоўскі); *Уласнік “Паб.ды” зразумеў, што робіць глупства* (І. Шамякін); *Вотчынай Рагалодавых унукаў валодаюць Яраславічы* (Л. Дайнека); *Праўда, яна [Зоя] мела напарт, нямецкі аўсвайс* (В. Быкаў); *Дзяржаўная граніца падзяліла Белавежскую пушчу на дзве амаль роўныя часткі: Заходняя належыць Польшчы, усходняя – нам* (В. Вольскі).

Такім чынам, функцыянальна-семантычная катэгорыя пасесіўнасці на сінтаксічным узроўні мае дастаткова багаты набор сродкаў выражэння паняцця пасесіўнасці. Да ўласна сінтаксічных сродкаў належыць атрыбутыўныя прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі з прыназоўнікамі *у, ад, да, для, без*; прэдыкатыўныя прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі, сфарміраваныя дзеясловамі актыўнага ўздзеяння. Няўласна сінтаксічнымі сродкамі выражэння пасесіўнасці выступаюць словазлучэнні, у склад якіх уваходзяць прыналежаўны прыметнікі, прыналежаўныя займеннікі, назоўнікі роднага і давальнага склonaў, словазлучэнні з назоўнікамі *гаспадар*, *гаспадыня* і пад, а таксама сказы з дзеясловамі пасесіўнай семантыкі. Выбар кожнага канкрэтнага сродку для перадачы пасесіўных адносін абумоўлены задачамі камунікацыі.

Літаратура

1. Категория притяжательности в славянских и балканских языках : тезисы совещания / В. В. Иванов [и др.]. – М. : Наука, 1983. – 124 с.